

ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНОГО РІЗНОДУМСТВА

Анотація. Церква й політика в європейській історії були тісно пов'язані між собою. Тому релігійна транзитивність не може бути зрозумілою поза політикою, а пізнання політичної реальності, в свою чергу, неможливе без урахування впливу на неї церкви. Основна мета дослідження полягає в аналізі динаміки церковно-державних відносин у контексті історичного становлення католицької церкви та появи протестантського руху. Цей взаємовплив породив кілька моделей церковно-державних відносин, що особливо наочно демонструє епоха Реформації, яка запропонувала Європі нові моделі взаємин. Встановлено, що навіть сьогодні, в умовах максимальної секуляризації, взаємодія церкви і держави не припинилась, більш того, спостерігається значна політизація ролі церкви, що загострює суперечності в суспільстві. Автор дійшов висновку, що стабільність у відносинах між релігією і політикою є складовою суспільної стабільності, тому важливо мати уявлення про те, які умови забезпечують найповнішу гармонію взаємодії релігії та політики.

Ключові слова: християнство, реформація, релігійна громада, соціально-політичний інститут, конфесія.

Владимир Евгеньевич Кириченко

Кафедра общеправовых дисциплин
Харьковский национальный университет внутренних дел
Харьков, Украина

ЦЕРКОВНО-ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕЛИГИОЗНОГО РАЗНОМЫСЛИЯ

Аннотация. Церковь и политика в европейской истории были тесно связаны между собой. Поэтому религиозная транзитивность не может быть понята вне политики, а познания политической реальности, в свою очередь, невозможно без учета влияния на нее церкви. Основная цель исследования заключается в анализе динамики церковно-государственных отношений в контексте исторического становления католической церкви и появления протестантского движения. Это взаимовлияние стало источником нескольких моделей церковно-государственных отношений, особенно наглядно продемонстрированных в эпоху Реформации, которая предложила Европе новые модели взаимоотношений. Установлено, что даже сегодня, в условиях максимальной секуляризации, взаимодействие церкви и государства не прекратилось, более того, наблюдается значительная политизация роли церкви, что обостряет противоречия в обществе. Автор пришел к выводу, что стабильность в отношениях между религией и политикой являет-

ся составляющей общественной стабильности, поэтому важно представлять, какие условия содействуют гармоничному взаимодействию религии и политики.

Ключевые слова: христианство, реформация, религиозная община, социально-политический институт, конфессия.

Vladimir E. Kirichenko

Department of General Legal Disciplines
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

CHURCH-STATE RELATIONS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS HERESY

Abstract. *The church and politics in European history were closely interconnected. Therefore, religious transitivity cannot be understood beyond politics, and knowledge of political reality, in turn, is impossible without considering the influence on it of the church. The main purpose of the study is to analyze the dynamics of church-state relations in the context of the historical formation of the Catholic Church and the emergence of the Protestant movement. This mutual influence gave rise to several patterns of church-state relations, which is particularly evident in the era of the Reformation, which offered Europe new patterns of relations. It has been established that even today, in conditions of maximum secularization, the interaction of church and state has not stopped, moreover, there is a significant politicization of the role of the church, which exacerbates the conflict in society. The authors concluded that stability in the relationship between religion and politics is an integral part of social stability, so it is important to understand what conditions promote the most harmonious interaction between religion and politics.*

Keywords: Christianity, Reformation, religious community, socio-political institution, confession.

ВСТУП

Поняття «церковно-державні відносини» розглядається значною частиною вчених. Проте єдиного визначення не існує. Неоднозначність сутності й природи даного поняття потребує їхньої деталізації. Радянська доба в історіографії – чи не єдиний період індиферентного ставлення до релігійної проблематики, бо вже грецькі філософи Платон [1], Арістотель [2], вибудовуючи концепт ідеальної держави, не оминають релігійної складової. Історіографія часів Середньовіччя – це не лише праці видатних теологів, як от Орігена Адаманта [3], А. Августина [4], І. Солсберійського [5], М. Падуанського [6], Т. Аквінського тощо, ця проблематика непокоїла навіть імператорів [7] та великих понтифіків (Геласія I, Григорій VII). Не можна оминати згадкою й таких проповідників та реформаторів церкви, як Дж. Вікліф, Я. Гус, гуманістів епохи Відродження: Й. Рейхліна, Е. Роттердамського, які першими розпочали закладати ідеологічні підвалини реформістського руху й, насамкінець, тих, з ім'ям яких безпосередньо пов'язують феномен Реформації – М. Лютера [8], У. Цвінглі, Ж. Кальвіна.

У радянській історіографії було не в традиції приділяти увагу проблемам взаємодії держави та релігії. Остання, будучи відокремленою від держави, залишала віру в Бога на совісті кожної особистості. Влада більшовиків у 1917 р. проводила страшну боротьбу проти релігії, що згубила мільйони віруючих людей. Власне державна ідеологія, яка б розглядала релігію як опіум для народу, існувала не лише в Радянському Союзі. Проте якими б потужними не були атеїстичні настрої в суспільстві в ті чи інші історичні епохи, проблема взаємодії держави та релігії ніколи не зникала з порядку денного, а її витoki існують в історичному минулому людського суспільства.

Церковно-державні відносини були об'єднані за допомогою двох понять «церква» і «державна». На зламі тисячоліть Україна потрапила в епіцентр суспільної трансформації, що призвело до посиленого інтересу дослідження релігійної проблематики. Варіанти співпраці держави та церкви різноманітні. Вирішення релігійних питань дає право іншим державам, безпосередньо через церкви, втручатися у справи України, впливати на внутрішню та зовнішню політику. Церква та держава застосовують різні способи для досягнення своєї мети. Оскільки церква використовує релігійно-етичні засоби для духовного керівництва, держава ж спирається на матеріальну силу та законодавчі акти. Кожна церква підпорядковується своїм законам. Згрупування церков є неможливим, тому що це досить складний процес, який передбачає суспільну згоду всіх церков України. Тому гострою проблемою є міжцерковні конфлікти та розбіжності. Дані процеси відображають стан політичних процесів, які є непростими, що зумовлено особливостями переходу від тоталітарного режиму до демократичного суспільства. Контроль за релігійними організаціями здійснюють органи центральної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Церковно-державні відносини є багатовимірними, зі складною внутрішньою будовою та налаштуваннями, а тому досить непростими для сприйняття взагалі та дослідження зокрема. Саме тому їх осягнення потребувало дбайливого підходу до обрання методологічного інструментарію. Поєднання державно-правових та теологічних аспектів наукової розвідки обумовило використання методів філософсько-світоглядного рівня, а саме традиційної для вітчизняної науки матеріалістичної діалектики, збагаченої синергетичним підходом, як науковою концепцією, покликаною пояснити виникнення узгодженої, кооперативної поведінки в складних самоорганізованих нелінійних системах з різною природою.

Під час дослідження взаємодії церкви та держави в контексті різномудства було використано низку загальнонаукових методів, що надало можливість порівнювати отримані результати, розглянути предмет дослідження з різних точок зору, виявити існуючі закономірності та уникнути однобічності отриманих висновків. Було встановлено, що церковно-державні відносини постають як зако-

нодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, що впливають і на державу, і на церкву в їх динаміці. Різниця соціально-політичних умов церков Заходу та Сходу обумовила різні шляхи розвитку двох гілок християнства.

Досить складним виглядає питання різнорідності інтересів церкви та держави на певних етапах їх розвитку. Порівняння таких етапів дозволило виявити певні однорідні періоди генези цих інститутів. Протистояння мало свій прояв не тільки у відокремленні від влади, але й безжалісній боротьбі проти віруючих людей.

Католицька ж церква боялася появи сильної централізованої держави, яка б змогла підпорядкувати її своїм інтересам. Держава та церква не лише взаємодіють між собою, а ще й здійснюють вплив на соціальні процеси загалом. Тому державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру. З одного боку, держава керує церквою, а з другого – церква є саморегулюючою соціальною системою, що має значний вплив на державу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Історичні витoki взаємозв'язків церкви та держави

Якщо зосередитись на європейському векторі історичного процесу, то за античних часів язичницька релігія ще не стала тою потужною силою, яка могла б створити для держави певну конкуренцію, а відтак не існувало й потреби в генерації державної релігійної політики. Утім, уже в ту історичну епоху античних філософів цікавили питання співвідношення світських та церковних інтересів держави та приватних осіб. Так, Платон учив, що «ідеальна держава» повинна бути всебічною заступницею релігії, виховувати в громадянах благочинність, боротися супротив будь-яких безбожників [1]. В. Віндельбанд зауважував, що Платон робить спробу філософськи обґрунтувати релігійні догмати або, принаймні, довести їх можливість і «вірогідність». У цьому сенсі він є першим богословом [2]. У свою чергу Арістотель проголошував пріоритет інтересів особистості над державними, наполягаючи, що власне держава повинна слугувати громадянам. У релігії він бачив дещо істинне, як у будь-якому загальнопоширеному і давньому переконанні; проте ця істина полягає лише у вірі в божество та в божу природу неба та зірок; «усе інше – міфічні придатки», які філософ виводить частково із схильності людей до антропоморфних уявлень, частково з політичного розрахунку. Утім, він бажав, щоб у державі зберігалася існуюча релігія, і не вимагав ніяких щодо неї перетворень, на кшталт тих, до яких закликав Платон [9; 10; 11].

Лише в 313 р. після Різдва Христового, коли авґусти Римської імперії Костянтин та Ліциній видали Міланський едикт, відповідно до якого тепер вже християнство проголошувалось «дозволеною релігією» [12], остання починає долучатися до політичного життя. Власне, Костянтина Великого можна вважати чи не єдиним імператором, який адекватно розумів та сприймав відносини віри та держави. Саме його зусиллями імперія начебто отримала єдину віру, а її міць від

цього лише зроста. Утім пізніше це призвело до зворотних наслідків і причиною цього стали єресі.

Коли внаслідок зусиль державників величезна кількість античних язичників почала поповнювати ряди християн, то разом з ними прийшла й звичка до філософських диспутів, адже християнська догматика ще не набула усталеності. Як зазначив А. Гарнак, відбулась гостра еллінізація християнської свідомості [13]. Себто не самі єресі стали загрозою, бо це слово означає «різномудство» (і навіть апостол Павло в посланні до Коринтян пише, що належить бути і різномудству між вами, щоб відкрилися між вами вправні (1Кор. 11:19)), а ставлення до них державної влади та її реакція, бо тепер віра стала не лише моральним, а й ідеологічним підґрунтям держави. Саме скликання імператорами Вселенських соборів і стало спробою створити інструмент, здатний отримати відповідь від ієрархів церкви, що зібралися на ньому, про те, що є справжньою вірою, а що – ганебною єрессю. Механізм запрацював, різномудства вистачало – аріанство (I Вселенський собор, 325 р.), несторіанство (III Вселенський собор, 431 р.), монофізитство (IV Вселенський собор, 451 р.), монофелітство (VI Вселенський собор, 680 р.), іконоборство (яке було підтримано Вселенським собором 754 р. та засуджено VII Вселенським собором 787 р., який також постановив не вважати попередній собор 754 р. Вселенським). Усі ці зібрання відбувалися за безпосередньою ініціативою імператора, він же затверджував рішення соборів.

2.2 Особливості відносин християнської церкви та держави

У Середньовіччі християнська церква набуває великої сили завдяки потужному впливу на суспільний розвиток. Саме тоді церква перестала бути «вільним зібранням душ», що прагнули внутрішнього перетворення во Хресті, втративши свою ранньохристиянську сутність, ставши невід'ємною складовою державної влади. У цю епоху церква докладає зусиль, щоб стати панівною в суспільстві, відвівши державі другорядне місце військового та поліцейного захисника церкви. Але не тільки церква мала вплив на суспільство та публічну владу, був і зворотний ефект: той, хто намагається впливати на політику, не захищений від її впливу на себе. Отже, саме політична складова була найпотужнішим фактором, що призвів до розколу християнської церкви – Великої схизми (1054 р.). Навряд чи догматичні питання (як от сходження Святого Духу – «філіокве») стали причиною поділу церкви на східну та західну, бо, як зазначалось, церква мала дієвий механізм розв'язання догматичних суперечностей – Вселенські Собори. Навпаки, догматичні, канонічні, літургічні проблеми стали лише нагодою та способом приховати політичну складову розбрату.

Власне, різниця соціально-політичних умов, у яких опинилась церква на Заході та Сході, обумовила й різні шляхи розвитку двох гілок християнства. Формування католицької церкви пройшло під проводом одного церковного очільника, який протистояв численним, але відносно слабким варварським володарям.

У той же час православна церква розбудовувалась в умовах існування багатьох рівноправних глав церков, які протистояли одному сильному світському володарю – імператору Візантії, який спирався на тисячолітню державну традицію та міг розділяти й протиставляти патріархів один одному, підкорюючи їх своїй політичній волі.

Догматично у християнстві релігійна складова чітко відділена від державної: «Відавайте кесареви кесарево, а Божее Богові. І дивувались Йому» (Мк. 12: 13–17; Мф. 22: 15–21). Ця євангельська максима стає невичерпним джерелом конфліктів, бо не завжди інтереси церкви збігаються з державними, на що звертав увагу вірян Аврелій Августин [4]. І якщо на Сході потужна держава спромоглася підкорити церкву власним інтересам та ще більше зміцнитися й стабілізуватися, то на Заході, навпаки, сила церкви, її самостійність вийшли за межі, необхідні для стабільності держави.

Розбіжність інтересів церкви та держави в процесі історичної еволюції відбилася й на будові моделей церковно-державних відносин. У Східній Римській імперії наголошувалось, що церковно-державні відносини мають вибудовуватись на принципах співпраці, взаємної підтримки та відповідальності без втручання в компетенції одна одної. Така модель отримала назву модель «симфонії влади», вона формувалась на підставі уявлень про ідеальну форму відносин церкви та держави, де остання визнавала православну церкву найвищою народною святинею¹. За імператором Юстиніаном Великим, найбільшими дарами Божими, даними вищим людинолюбством, є священство і царство. Перше слугує справам божественним, друге очолює суспільство й спостерігає над справами людськими; і те, й інше має спільний початок і гармонійно облаштовує (катаκοσμοῦσα) життя людське – та ніщо не є таким важливим для тих, хто царює, як повага ієреїв, які за них постійно молять Бога, бо за умов, що перше буде цілком бездоганним та удостоїться Божої прихильності (παρρησίας), а друге буде справедливо та належним чином облаштовувати (катаκοσμοῖν) ввірену йому державу, то настане добра згода (συμφωνία τις ἀγαθή), яка забезпечить усі існуючі блага роду людському [7]. Проте, на погляд автора, не слід занадто ідеалізувати таке висловлювання імператора, а сприймати його буквально. Юстиніан I говорить про обов'язок імператора щодо охорони догматів віри, забезпечення поваги до священства та дотримання церковних постановлень як державних законів. До того ж, він вважав себе спадкоємцем римських цезарів – верховних першожерців (*pontifex maximus*), а відтак і главою Церкви, саме звідси розпочинається сприйняття правителя як помазаника Божого. І це було не лише сприйняття себе як покровителя церкви, він переймався регулюванням управління і побуту

¹ Юстиніану належить перше формулювання принципу «симфонії» – гармонійної співпраці світської та духовної влади. Сформульований у преамбулі до 6-ї новели, цей принцип гармонії між царською та патріаршою владою експліцитно сформульований в юридичній збірці IX ст. «Ісагозі» та продубльований пізніше, в XIV ст., у «Абетковій синтагмі» Матвія Властаря [10; 11].

духівництва, вирішував кадрові питання щодо вищих ієрархів церкви, був посередником, а в разі потреби – суддею у суперечках, що виникали поміж кліром, підводив ризик щодо догматичних спорів. Отже, навіть за умов ідеалізації моделі симфонії, слід визнати, що практика реалізації зазначеного алгоритму була далекою від ідеалу і відбувалась із значними порушеннями та викривленнями, що дає підстави окремим дослідникам вести мову про фактичне існування моделі «цезарепапізму».

2.3 Зв'язок католицької церкви та держави

Щодо католицької церкви, то її головним кошмаром була вірогідність появи потужної централізованої держави на кшталт нової Римської імперії, яка змогла б підкорити церкву своїм інтересам. Утім, політичні компроміси змусили спочатку папу римського Лева III у 800 р. коронувати Карла Великого короною римських імператорів, проголосивши відродження Західної Римської імперії, а потім й інших великих понтифіків продовжити цю практику, однією рукою коронуючи чергового імператора, а іншою закликаючи до боротьби з ним. У свою чергу, папська теократія та загроза бути позбавленими суверенітету навзаєм лякала імператорів, змушуючи їх вести жорстку боротьбу – відкрити війну, застосування папського полону, сприяти проголошенню антипап тощо. Так, надавши підтримку папі римському Іоанну XII та отримавши з його рук у 962 р. імператорську корону, Оттон Великий здійснив інвеституру щодо папи римського, проголосивши себе верховним сеньйором папських земель та змусивши папу присягати імператорові, визнавши тим самим верховенство імператорської влади над папською.

Слабкість централізованої державної влади більшості європейських країн в XI ст. обумовила потенційну можливість римської курії щодо об'єднання розпорошених сил феодалного суспільства. Починаючи з правління папи Григорія VII (1073–1085 рр.), папство, намагаючись посилити ефект від клонієвського руху (модель, запропонована бенедиктинським монастирем Клоніє щодо очищення церкви від феодалних та місцевих впливів), перейшло від концепту головування в церковних справах до концепту панування над світськими володарями. Григорій VII вважав, що будь-яка влада дійсна лише тоді, коли вона виходить від глави церкви – намісника Бога на землі, а раз так, то саме вона має призначати та усувати єпископів, герцогів, королів, імператорів. Реалізації цього теократичного плану, який полягав у спробі змусити християнських королів принести ленну присягу апостольському престолу, а відтак і до регулярного поповнення папської казни, не судилося збутися. Утім, така перспектива не дуже сподобалась як окремим монархам, так й імператорам Священної Римської імперії. Як найпотужніша феодална організація католицька церква була зацікавлена в посиленні феодалного режиму. Саме тому папство поставило собі за мету не лише захистити свій матеріальний інтерес, а й об'єднати під своїм пастирським

посохом розрізнені сили феодалів, тим самим посиливши феодалське землеволодіння в умовах тих смут, що стрясали західний світ.

Отже, і модель церковно-державних відносин тут була іншою, вона будувалась на ідеях, що містились у трактаті Блаженного Августина «Про град Божий» та вченні папи римського Геласія I «про дві влади» – священну владу духовництва та мирську владу монархів [14; 15]. Доктрина «двох мечів» (лат. *doctrina de duo gladii*) виходила з ідеї, що і церковна, і державна влада походять від римського єпископа. З середини XII ст., а особливо активно в XVII ст. у європейській політико-правовій думці стали з'являтися праці, де теоретична проблема верховенства світської та церковної влади отримала нове бачення. Так, Іоан Солсберійський у «Книзі державного діяча» («*Policraticus*») приділяє увагу не верховенству однієї влади над іншою, а потребі повалення світських тиранів, які порушили закони Божі та пригнічують католицьку церкву [5]. Трохи пізніше Марсилій Падуанський у своїй праці «Захисник миру» («*Defensor pacis*») взагалі піддав критиці доктрину двох мечів та висловився за принцип народного консенсусу як підґрунтя світського та церковного правління. На його думку, основною причиною війн, смут і збурень є неправильне уявлення щодо співвідношення сфери впливу церкви та держави, божого та людського законів. Власне, спроби церкви втрутитися у справи світської влади породжують розбрат. І саме народ, а не церква є джерелом політичної влади [6].

У результаті протистояння католицької церкви та західноєвропейських монархів церква опинилася на задвірках політичного життя і була юридично усунута від безпосередньої участі в здійсненні державної влади. Однак, хоча в більшості держав гору взяла світська влада, католицька церква не втратила своїх позицій, продовжуючи розвивати релігійну ментальність у європейської спільноти. Західна церква протягом тисячоліття залишалась єдиним панівним соціально-політичним інститутом, спільним для всіх країн, племен та держав Європи, інститутом, що мав безпосередній вплив на свідомість населення. Ця впливовість поширювалася не лише на суспільство, а й на державні інститути завдяки сакралізації влади, а саме: коронація монархів через папське рукоположення; отримання благословення від верховного понтифіка на здійснення важливих державницьких рішень; прийняття на себе місцевими приходами судових, нотаріальних та інших функцій. Церква стала духовним центром життя європейців.

Щодо правової системи, то тут також відбувалося взаємопроникнення позитивного світського права, церковного канону та звичаєвих норм. Втім, ще на початку християнської ери, авторитетний грецький теолог Оріген (185–254 рр., згодом, спеціальним едиктом Юстиніана I, визнаний єретиком) наполягав на приматі природного закону, стверджуючи, що ми маємо справу з двома законами: один – закон природи, винуватцем якого є Бог, другий – закон писаний, що йде від держави. Якщо вони узгоджені між собою, то їх потрібно однаково дотримуватись. Втім, якщо природний, божественний закон велить нам те, що не

збігається із законодавством країни, то останнє законодавство треба залишити без уваги; нехтуючи волею людських законодавців, дослухаючись лише волі божої, які б загрози та труди при цьому не виникали, навіть якби довелось зазнати смерть та ганьбу [3]. Отже, з одного боку – державно-церковна співпричетність, а з другого – протиставлення з яскраво позначеною християнською домінантою.

З початком Нового часу зазнають змін економічні відносини, а разом з ними і соціальне життя суспільства, народжуються нові політико-правові ідеї. Серед інших факторів, що стояли на заваді Відродження та буржуазно-демократичного шляху розвитку була й Римо-католицька церква, у протистоянні якій і починає народжуватись власне Реформація. Дж. Вікліф, Я. Гус, гуманісти епохи Відродження Й. Рейхлін, Е. Роттердамський першими розпочали закладати ідеологічні підвалини реформістського руху.

Католицька церква була не просто консервативною інституцією, що чинила опір прогресивним змінам у суспільстві, а організацією, зрівнятися з якою в жорстокості та авторитарності не може жодна з світових релігій. За тисячу років свого існування ця церква з її пихатим культом необмеженої влади папи відійшла від канону Святого Письма. Християнський рух від секти до церкви відзначений створенням як ідеологічних, так і організаційних форм, які дедалі більше суперечили первинному вченню, та ще й породжували внутрішні суперечності. До того ж, відсутність підпорядкування державній владі обумовило те, що внутрішні конфлікти західної церкви поступово виходять назовні та досягають максимального загострення, створюючи кризу в суспільстві, яка завершилась реформаційним вибухом.

2.4 Моделі взаємодії церкви та держави в епоху Реформації

Реформація заявила про себе не як про щось нове, а як прагнення відновити первинне християнство, повернутися до його витоків. Ця настанова найбільш послідовно була реалізована в лютеранстві та кальвінізмі, основних напрямках протестантизму. М. Лютер, У. Цвінглі, Ж. Кальвін та інші реформатори церкви пропонували особисте трактування змісту християнського Писання, і нове в реформації, це, власне, по-новому зрозуміле й осягнуте старе. Проте такий потужний рух не міг не відчувати на собі впливу проявів плюралізму – різнодумства. Реформація породила численні перехідні, напівреформаційні течії, які намагалися повернутися не до самих витоків первинного християнства, а лише до церкви часів перших Вселенських соборів, бо не всі були готові відмовитися від церковної традиції. До тих, хто повернувся «не до початку» християнського віровчення, можна віднести гуситів, високоцерковне раннє англіканство, окремі німецькі, шведські, французькі течії, які сповідували компроміс між протестантизмом та католицизмом.

Задля здійснення Реформації, яка в одних країнах була викликом лише церковній, а в інших – і церковній, і світській організації, необхідна була, окрім

великої сміливості щодо традиції та авторитетів, підтримка політична. Хоча постійна боротьба церкви і держави дуже розхитувала авторитет обох, створюючи прецеденти непідкорі папам та монархам.

Виступаючи з викриттям папського престолу, реформатори, під проводом М. Лютера, отримали заступництво німецьких князів, які поділяли їх погляди. З огляду на це М. Лютер назвав своїх покровителів єпископами та запропонував їм прийняти на себе владні повноваження, що раніше належали єпископам католицької церкви, стосовно релігійної общини свого князівства. Така пропозиція була підтримана рейхстагом Священної Римської імперії германської нації в м. Шпайєрі (1526 р.), і протестантські князі здійснили відділення своїх християнських общин від Римської церкви. Утім, рішення першого Шпайєрського рейхстагу було скасоване, з одного боку, імператором Карлом V, католиком, що прагнув відновлення релігійної єдності імперії, а з другого – самими протестантськими общинами, які стали побоюватися зосередження влади над місцевими церквами в руках князів. Тому М. Лютер скорегував свою позицію, яка стала звучати так: володар повинен піклуватися про зовнішній добробут громади, не втручаючись у її внутрішнє життя [8].

У князівствах, що прийняли Реформацію, громади визнавали верховну владу своїх князів, яким підпорядковувались органи управління громадами – консисторії. Щодо англійського досвіду, то за вказівкою короля Генріха VIII парламент видав низку законів, які передбачали незалежність держави в церковних справах від папи римського. А тягар папських повноважень щодо англіканської церкви король поклав на себе, очоливши її. Обґрунтування цієї концепції, яка отримала назву державної церковності, здійснив голландський теоретик права Г. Гроцій, який виводив верховенство володаря в протестантській церкві з необмеженості його верховної влади. У свою чергу англійський філософ та правник Т. Гоббс був прихильником моделі територіалізму, суть якої визначалась слоганом «чия влада, того й релігія» (*cujus est regio, illius est religio*). Модель включала повний суверенітет володаря на підвладній йому території разом із релігійними громадами, що знаходились на цій території. І всевладність монарха обмежувалась лише його розсудливістю [16; 17; 18; 19; 20].

Запровадження моделі територіалізму передбачало вигнання з держави вірян іншого віросповідання, аніж у носія вищої державної влади. Щодо моделі державної церковності, то вона була більш м'якою, бо в ній релігійна громада, до якої належить монарх, користувалася перевагами державної церкви, а права решти релігійних громад були обмеженими. Саме ця модель і запрацювала в протестантських державах, проте й низка католицьких країн, які не сприйняли реформаційних ідей, запровадили у себе означений алгоритм. До них належали Іспанія, Франція, Польща та кілька німецьких земель, де Реформація зазнала поразки.

Певного правового закріплення модель державної церковності отримала при укладенні Вестфальського миру (1648 р.), який поклав край намірам створити

світову християнську імперію під проводом Габсбургів та придушити реформістський рух у Європі. Статті, що врегульовували конфесійні питання, дещо змінив закріплений Аугсбурзьким релігійним миром (1555 р.) принцип «чия влада, того й релігія». Правовий захист отримали всі релігійні громади, за винятком Австрії, Чехії та Моравії, що знаходились під владою Габсбургів, а також Баварського курфюрства, де продовжував панувати католицизм. До того ж, європейські монархи позбавлялися права визначати релігійну приналежність підданих, утім, визнавалось їхнє верховенство щодо всіх віросповідань на їхній території. Зауважимо, що мирний договір надав католицьким монархам верховну владу над католицькою церквою в їх державах. Таким чином, католицькі й протестантські монархи юридично зрівнялись щодо конфесій у своїх країнах. Утім, це суперечило нормам католицького канонічного права з його теократичними тенденціями та викликало супротив з боку понтифіків. Проте визнання за монархом верховної влади стосовно релігійних громад призвело до того, що віросповідання монарха фактично отримало привілейоване становище, а до решти конфесій застосовувався лише принцип віротерпимості. У такий спосіб модель державної церкви отримала фактичне визнання.

ВИСНОВКИ

Сьогодні особливе значення Реформації для сучасності є загальновизнаним серед науковців, навіть зазначається, що парадоксальним чином весь світ став протестантським. І Реформація є позитивною вже тому, що стала своєрідним викликом і навіть рушійною силою для самокритики в галузі традиційних культур та традиційного мислення. Уже не дивує той факт, що ще в XVI ст. іспанці, звертаючи увагу на становлення реформаторської церкви, зауважували, що нідерландська єресь значно сприяє збагаченню. Реформація й особливо пуританський світогляд принесли ідею прогресу на Захід. Світогляд зі статичного, незмінного, заснованого на вічному природному порядку, перетворився на сучасний, рухомий, динамічний у своїй основі. З тих пір динаміка реформ стає однією з основних традицій протестантизму, але водночас реформація порушила баланс світської та церковної влади, бо посилала державу, яка мирним шляхом перемогла в багатосотлітньому протистоянні церкви та світської влади.

Християнському історичному просторові притаманне трактування держави як божою волею встановленої форми людського буття. Відповідно, за біблійськими канонами, світська влада та церква співвідносились одна з одною, як «тілесне» та «духовне», являючи собою на практиці взаємопов'язані політичні механізми, цілепокладанням яких був суспільний порядок як одна з умов стабільності та життєздатності держави. Саме домінантне християнське сприйняття сутності системи держава – церква викликало протиріччя та несло з собою глибокі структурні конфлікти на інституціональному рівні.

Релігія та політика завжди були тісно поєднані між собою. Власне тому релігійна транзитивність не може бути досягнута поза політичною картиною світу. У той же час було б необ'єктивно й недалекоглядно надавати оцінку політичним феноменам без урахування релігійного впливу на їх задум та хід. І навіть зараз, в умовах секуляризованого світу, взаємодія релігійної та політичної сфер не тільки не припинилась, а й напрацьовує нові форми свого співіснування. Обрання моделі державно-церковних відносин та її закріплення в законодавстві країни повною мірою залежить від того, як історично вибудовувались взаємовідносини між державою та церквою, яким є національно-культурне середовище, яка правова система діє в державі, чисельності соціально-культурних груп, що належать до тієї чи іншої релігії. Нехтування цими факторами веде до руйнування національно-культурної та релігійної ідентичності громадян і соціальних потрясінь. Більш того, можливо спостерігати за політизацією самої релігії, що притаманно навіть тим конфесіям, які в минулому наполегливо відмежовувалися від політики. Сучасні виклики людству – війни, терористичні акти, збройні конфлікти – дуже часто мають релігійний присмак. Вочевидь, стабільне співіснування між релігією та політикою – не єдина, хоча й значуща, складова суспільної стабільності. І дуже важливо мати уявлення про те, якими повинні бути ці відносини і як можна створити найбільш конструктивні умови взаємодії релігії та політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Платон. Государство : собр. соч. в 4 т. / Платон. – Москва : Мысль, 1994.
- [2] Виндельбанд В. Платон / В. Виндельбанд. – Киев : Зовнішторгвидав України, 1993. – 176 с.
- [3] Moin A. Millennial Sovereignty. Total Religion, and Total Politics / A. Moin // History and Theory. – 2017. – Vol. 56. – No 1. – P. 54–60.
- [4] Блаженный А. О Граде Божиим / А. Блаженный. – Минск : Харвест, 2000.
- [5] Солсберийский И. Поликратик, или о забавах света и заветах философов: фрагменты. Библиотека в саду: Писатели античности, средневековья и Возрождения о книге, чтении, библиофильстве / И. Солсберийский. – Москва : Книга, 1985.
- [6] Падуанский М. Защитник мира. Defensor pacis / М. Падуанский. – Москва : Дашков и К, 2014.
- [7] Максимович К. А. Церковные новеллы св. императора Юстиниана I (527–565 гг.) в современном русском переводе: из опыта работы над проектом / К. А. Максимович // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. – 2007. – № 17. – С. 27–44.
- [8] Лютер М. О светской власти, в какой мере люди обязаны ей повиновением. Источники по истории Реформации / М. Лютер. – Москва, 1906.
- [9] Аристотель. О небе : собр. соч. в 4 т. / Аристотель. – Москва : Мысль, 1981.
- [10] Аристотель. Метафизика : собр. соч. в 4 т. / Аристотель. – Москва : Мысль, 1981.
- [11] Аристотель. Политика : собр. соч. в 4 т. / Аристотель. – Москва : Мысль, 1981.
- [12] Лактанций. О смертях преследователей / О. Лактанций. – Санкт-Петербург : Алетейя, 1998.
- [13] Гарнак А. История догматов. Общая история европейской культуры / А. Гарнак. – Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1911.

- [14] The letter of Pope Gelasius I to the Emperor Anastasius I (of 491) is Ep. I. (2014). Pope Gelasius I, The Letters Of Gelasius I (492–496): Micro-manager and Pastor of the Church of Rome. Turnhout: Brepols.
- [15] Thiel A. *Epistolae Romanorum Pontificum Genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II* / A. Thiel. – Braunsberg : Olms, 1868.
- [16] Shiffrin S. H. *The Religious Left and Church-State Relations* / S. H. Shiffrin. – New Jersey : Princeton University Press, 2012.
- [17] Long E. Yet Another Threat to Religious Freedom? Continuity and Change in the Church-State Debate / E. Long // *Journal of Church and State*. – 2018. – Vol. 60. – No 1. – P. 1–21.
- [18] Hrynkow Ch. W. Taking Rites Seriously: Law, Politics, and the Reasonableness of Faith. By Francis J. Beckwith / Ch. W. Hrynkow // *Journal of Church and State*. – 2018. – Vol. 60. – No 1. – P. 136–139.
- [19] Waldrep Ch. The Use and Abuse of the Law: Public Opinion and United Methodist Church Trials of Ministers Performing Same-Sex Union Ceremonies / Ch. Waldrep // *Law and History Review*. – 2012. – Vol. 30. – No 4. – P. 953–1005.
- [20] Kirsch A. Red catechisms: socialist educational literature and the demarcation of religion and politics in the early 19th century / A. Kirsch // *Religion*. – 2018. – Vol. 48. – No 1. – P. 8–36.

REFERENCES

- [1] Platon. (1994). *The state*. Moscow: Mysl.
- [2] Vindelband, V. (1993). *Platon*. Kyiv: Zovnishtorgvidav Ukraini.
- [3] Moin, A. (2017). Millennial Sovereignty. Total Religion, and Total Politics. *History and Theory*, 56(1), 54–60.
- [4] Blazhenny, A. (2000). *About the City of God*. Minsk: Kharvest.
- [5] Solsberyskiy, I. (1985). *Politician, or about the fun of light and the covenants of the philosophers: fragments*. Library in the Garden: Writers of Antiquity, Middle Ages, and Renaissance on the book, reading, bibliophystey. Moscow: Kniga.
- [6] Paduanskiy, M. (2014). *Defender of the world*. Defensor pacis. Moscow: Dashkov i K.
- [7] Maksimovich, K. A. (2007). Church Stories St. Emperor Justinian I (527-565) in modern Russian translation: from the experience of working on the project. *Journal of the Orthodox Saint Tikhonov Humanitarian University*, 17, 27–44.
- [8] Lyuter, M. (1906) *About secular power, to what extent people owe her obedience. Sources on the history of the Reformation*. Moscow: Mysl.
- [9] Aristotel (1981). *About the sky*. Moscow: Mysl.
- [10] Aristotel (1981). *Metaphysics*. Moscow: Mysl.
- [11] Aristotle (1981). *Politics*. Moscow: Mysl.
- [12] Laktantsiy. (1998). *About deaths of persecutors*. St. Petersburg: Aleteyya.
- [13] Garnak, A. (1911). *History of dogmas*. General History of European St. Petersburg: Brokgauz-Yefron.
- [14] The letter of Pope Gelasius I to the Emperor Anastasius I (of 491) is Ep. I. (2014). Pope Gelasius I, The Letters of Gelasius I (492-496): Micro-manager And Pastor of The Church of Rome. Turnhout: Brepols.
- [15] Thiel, A. (1868). *They are genuine, and of the Roman Pontiffs from the Epistle of S. Hilari as far as to the things which were written on the teaching of Pelagius unto them II*. Braunsberg: Olms.

- [16] Shiffrin, S. H. (2012). *Shiffrin. The Religious Left and Church-State Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- [17] Long, E. (2018). Yet Another Threat to Religious Freedom? Continuity and Change in the Church-State Debate. *Journal of Church and State*, 60(1), 1–21.
- [18] Hrynkow, Ch.W. (2018). Taking Rites Seriously: Law, Politics, and the Reasonableness of Faith. By Francis J. Beckwith. *Journal of Church and State*, 60(1), 136–139.
- [19] Waldrep, Ch. (2012). The Use and Abuse of the Law: Public Opinion and United Methodist Church Trials of Ministers Performing Same-Sex Union Ceremonies. *Law and History Review*, 30(4), 953–1005.
- [20] Kirsch, A. (2018). Red catechisms: socialist educational literature and the demarcation of religion and politics in the early 19th century. *Religion*, 48(1), 8–36.

Володимир Євгенійович Кириченко

Доктор юридичних наук, професор

Кафедра загальноправових дисциплін

Харківський національний університет внутрішніх справ

61000, проспект Льва Ландау, 27, Харків, Україна

Владимир Евгеньевич Кириченко

Доктор юридических наук, профессор

Кафедра общеправовых дисциплин

Харьковский национальный университет внутренних дел

61000, проспект Льва Ландау, 27, Харьков, Украина

Vladimir E. Kirichenko

Doctor of Law, Professor

Department of General Legal Disciplines

Kharkiv National University of Internal Affairs

61000, 27 Lev Landau Ave., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Кириченко В. Є. Церковно-державні відносини в контексті релігійного різнодумства / В. Є. Кириченко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25. – № 1. – С. 65–78.

Suggested Citation: Kirichenko, V. E. (2018). Church-state relations in the context of religious heresy. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(1), 65–78.

Стаття надійшла / Submitted: 04/01/2018

Доопрацьовано / Revised: 16/02/2018

Схвалено до друку / Accepted: 19/03/2018